

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Socialinių ir literatūrinių plotmių tarpusavio priklausomybė

2013-03-05

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Grožinė literatūra

AUTORIUS: Marius Gaučys

DATA: 2013-03

Socialinių ir literatūrinių plotmių tarpusavio priklausomybė

Marius Gaučys

Literature in Society, edited by Regina Rudaitytė. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012

Aižėjant postmoderniosios nihilistinės, ambivalentiškos pasaulėžiūros ir ja grindžiamos estetikos pamatams, pamažu keičiasi literatūros tyrimų kryptys, kritikai ir teoretikai ieško naujų atspirties taškų, kad galėtų kitaip pažvelgti į grožinės literatūros tekstus, atmetę diskursą, kuris iš esmės ignoravo vertybinį matmenį. Prestižinė anglų akademinė leidykla išleido straipsnių rinkinį, parengtą pagal pranešimus, skaitytus Vilniaus universiteto surengtoje mokslinėje konferencijoje „Literatūra ir visuomenė“. Tyrinėtojai iš įvairių Europos šalių aptaria literatūros sąsajas ir sąveikas su visuomene, remdamiesi įvairiomis metodologijomis, t. y. nelaiko savęs kokio nors vieno, juolab suabsoliutinto, tyrimų metodo adeptais (skirtingai nuo, pavyzdžiui, gana sektantiško lietuvių semiotikų būrelio, kurio nariai, regis, įsivaizduoja esant vienui vieną „tikslų“ ir „mokslišką“ raktą kultūros tekstams „atrakinti“, nors pats semiotikos *guru* Algirdas Julius Greimas gyvenimo pabaigoje rašė supratęs, kad tai buvusi tik iliuzija).

Aptariamojo rinkinio pagrindinė tema – apmąstyti, kaip literatūros kūriniai susiliečia su fikciniu ir realiuoju pasauliu, pasiaiškinti, kokią įtaką jie daro visuomenei tuo metu, kai yra sukuriami, o kokį vėliau, kai yra skaitomi ir interpretuojami, jau smarkiai pakitus socialiniam kontekstui. Svarbus aspektas – kaip politinė galia, ideologija, ją kuriančios ir diegiančios institucijos panaudoja literatūrą saviems tikslams, manipuliudamos tekstų estetiškumu, moralinėmis ar politinėmis prasmėmis. Rinkinio problematika plati ir universali: svarstoma ir apie istorines literatūros plotmes, aptiriamos naujausių grožinės literatūros kūrinių sąsajos su pastaruoju metu

įsitvirtinusiomis ir besivaržančiomis tarpusavyje ideologijomis.

Intelektualinį toną užduoda Gieseno universiteto (Vokietija) profesorius Herberto Grabeso straipsnis, nagrinėjantis socialumo ir literatūriškumo plotmes, jų tarpusavio priklausomybę. Tarptautiniu mastu žinomas literatūros tyrinėtojas, beje, dalyvavęs jau keliose Vilniuje surengtose literatūrologų konferencijose, įdėmiai ir įdomiai svarsto, kaip suvokiamas ir interpretuojamas literatūrinis diskursas, pabrėždamas, kad socialinė teorija apeina nemažai aspektų, kurie svarbūs, bandant suvokti visuomenės santykį su literatūra. Pasak Grabeso, „nepasitikėdamos fikcinių tekstų tariamu nežalingumu, dauguma visuomenių iš politinių, religinių ar moralinių paskatų griebiasi tam tikros tiesioginės ar netiesioginės cenzūros. [...] Akivaizdu: ir valdžia, ir pati visuomenė turės išsiugdyti nemenką toleranciją, kad gerbtų ir netgi saugotų tą socialinę erdvę, kur galima nepaisyti dominuojančios politinės ideologijos, diegiamos įtakingų socialinių grupių, arba religinių įsitikinimų, arba socialinių konvencijų, kurioms šventumo statusą suteikia tradicija“ (p. 14).

Teoretikas atkreipia dėmesį ir į kitą, beveik „nematomą“ visuomenės santykio su grožiniais teksta is pusę: literatūros procesams daro poveikį ne tik tokie atviri suvaržymai kaip cenzūra ar izoliavimas, bet ir gerokai mažiau į akis krintantys metodai, pavyzdžiui, institucijų teikiama arba neteikiama parama vienokiai arba kitokiai literatūrai (ar jos kūrėjams). Svarbus čia ir švietimo sistemos vaidmuo, ir galią turinti kritika. Mokslininko nuomone, kritikai bando „monopolizuoti tam tikras kokybės kategorijas“, o rinkoje besivaržantys leidėjai siekia ne tik ekonominės naudos, bet ir įtvirtina ideologinius, estetinius savo prioritetus. Kaip tokio institucinio spaudimo iliustraciją Grabesas pateikia įdomų pavyzdį: Vokietijoje iš mokyklinių vadovėlių pamažu „išnyko“ poezija, kurios vietą užėmė dabar vyraujanti produkcija – trumpi „politiškai korektiško“ turinio apsakymėliai. Tą sumaniai maskuoja diskursas, apeliuojantis į dabarties dvasią, – esą vaikus ir paauglius, patiriančius stiprų audiovizualinių medijų poveikį, sunku sudominti poezijos kūriniais. Lietuvių tyrinėtojai panašių tendencijų galėtų išvelgti ir neva „pliuralizuotoje“ mūsų šalies kultūroje, kur „tolerancijos“ ar europietiško skraistėmis dažnai pridengiamos grumtynės dėl valstybės pripažinto statuso ir privilegijų, pavyzdžiui, teisės „gaminti“ vadovėlius mokykloms, gauti valstybės paramą leidybai „skaidriuose“ konkursuose, premijuoti saviškius ir pan.

Gaila, bet tokio lygmens problemišku teorinių straipsnių rinkinyje mažoka. Dauguma tyrinėtojų siekia ne tiek apibendrinti ar pakylėti savo svarstymus iki teorijos lygio, kiek pateikti tam tikrą siauresnių problemų, susijusių su vienu ar kitu grožinės literatūros kūrėju arba specifiniu laikotarpiu, analizę. Kita vertus, tai suprantama, nes aptariamasis leidinys nėra kryptinga ir nuosekli kolektyvinė keletą metų rengta monografija, kurios autoriai keltų sau tuos pačius tikslus ir uždavinius, formuotų bendrą kritikos diskursą. Nepaisant skirtingų tyrimo perspektyvų ir akademinų interesų, susiklosto nors margas, tačiau įdomus ir savaip stilingas audinys.

Dalis autorių iš naujo gilina si į senus „nacionalinių“ literatūros istorijų puslapius, „preparuodami“ kanoninių ar primirštų ir vėl aktualizuojamų rašytojų kūrybą (pavyzdžiui, literatūros mokslų daktaras iš Gieseno universiteto Martinas Spiesas analizuoja XVII a. autoriaus Jameso Maxwello kūrinį, lenkų literatūrologas Marekas Smolukas – to paties šimtmečio britų autorių raštus moralės ir etiketo temomis). Vis

dėlto dauguma interpretuoja moderniosios ir/ar šiuolaikinės literatūros kūrinius, beje, aptardami ir pramoginį žanrą. Neretai klaidingai išivaizduojama, esą svarius liudijimus apie praeitį palieka tik aukščiausios prabos kūriniai. Suprantama, ne kiekvieno rašytojo išvalgos prilygsta Shakespeare'ui ar Dickensui, tačiau ideologinius ir politinius diskursus kuo puikiau ir „žemieji“ arba marginaliniai literatūros žanrai.

Tokio pobūdžio tekstų implikacijas analizuoja VDU profesorė Milda Danytė puikiam straipsnyje apie detektyvų tematikos pokyčius, aiškindamasi, kaip amerikiečių trileriuose atsispindi neokonservatyvioji ir liberalioji ideologijos. Po Šaltojo karo atlėgus priešpriešai ir pasikeitus geopolitiniam klimatui, abu pastaruosius dešimtmečius amerikiečių rašytojai savo žvilgsnius nukreipė į šalies vidų. Jų taikiniai tampa politikai, finansininkai ir pan., pakeitę tradicinius „blogio išikūnijimus“. Tokį pasikeitimą, literatūrologės nuomone, lėmė ir pakitusi amerikiečių tapatumo koncepcija. Be to, keičiasi leistinumo ribos literatūroje: smurtas vis dažniau pateisinamas kaip įstatymo ir tvarkos ramstis, nors tie autoriai, kurie, pasak Danytės, kuria „liberalią ar kairuolišką trilerio fabulą“ (p. 217), vis dėlto paiso etinių ribų.

Keleto publikacijų autoriai svarsto, kokią įtaką amerikiečių (ir ne tik jų) literatūros raidai padarė Rugsėjo 11-osios įvykiai ir kaip reakcija į juos prasidėjęs JAV paskelbtas „karas su terorizmu“, savaip nuspalvinęs ir sutvirtinęs literatūros sąsajas su ideologija. Šias problemas (teroro aktų sužeista kolektyvinė sąmonė, potrauminis sindromas, sukrečiančios patirties reflektavimas) aptaria danų literatūrologas Leifas Sodergaardas, analizuodamas dviejų iškilių amerikiečių rašytojų – Don DeLillo ir Paulo Austero romanus. O VDU docentė Ingrida Žindžiuvienė apžvelgia viso dešimtmečio literatūrą šia tema. Rugsėjo 11-osios tematiką nagrinėjantys rašytojai, pasak jos, imasi labai sudėtingo uždavinio, „apibūdinti amerikiečių visuomenės ydas, paaiškinti vienas kitam oponuojančius ir prieštarigus požiūrius; atskleisti kultūrinės ir socialines prieštaras, komunikacijos tarp įvairių socialinių grupių stoką [...]. Asmeniniu lygmeniu po tokių įvykių iš naujo apmąstomas tapatumas ir gyvenimo prasmė“ (p. 177).

Įdomią ir labai prasmingą literatūrinės analizės perspektyvą atskleidžia prancūzų literatūrologas Janas Bormas, vieną naujausių Iano McEwano romanų „Soliaris“ susiedamas su šiuolaikiniais svarstymais apie klimato atšilimą. Beje, tiek ši, tiek dar du romanisto kūriniai, tyrinėdama iškreiptą viešumo santykį su privatumu, išvalgiai aptaria VU profesorė Regina Rudaitytė, šios įdomios konferencijos rengėja ir leidinio sudarytoja.

Solidžios apimties akademinų straipsnių rinkinys (tarp šešiolikos autorių yra penkios lietuvių literatūrologės – Dalia Čiočytė, Milda Danytė, Regina Rudaitytė, Rūta Šlapkauskaitė, Ingrida Žindžiuvienė) įdomus ir aktualus įvairiais aspektais. Neabejoju, kad jis bus įtrauktas į tarptautinį Vakarų šiuolaikinės literatūrologijos diskursą. Nors paskelbtas anglų kalba, tikėtina, praplės ir lietuvių akademinės literatūrologijos horizontą.

Literatūros santykis su visuomene ir atvirkščiai – visuomenės požiūris į literatūrą lietuviams aktualus ne mažiau negu amerikiečiams ar kuriai nors kitai Vakarų šaliai. Galbūt šio rinkinio straipsniai paakins lietuvių literatūros tyrinėtojus susimąstyti, kodėl Lietuvoje tokia menka įvykių, kurie klostosi čia ir dabar, literatūrinė refleksija.

Arba, klausiant dar konkrečiau, kodėl neturime jokių literatūrinių Sausio 13-osios interpretacijų, nors jau ima reikštis nauja amnezijos forma, kai visuomenė darosi kurčia ne tik šlykščioms, bet ir pavojingoms insinuacijoms (atseit savi šaudė į savus)? Būtų juokinga į tokį klausimą atsakyti paikais pasiteisinimais, esą tikroji literatūra abejinga efemeriškai kasdienybei, todėl ji atsiriboja nuo esamojo meto sumaišties, tarsi amžinieji būties klausimai visada skleistųsi *ne čia* ir juo labiau *ne dabar*. Kiekvieno laikotarpio metaforas galima, o veikiausiai netgi reikia, austi iš to konteksto, kuriame gyvename.